ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

LABOR LAW AND THE RIGHT OF SOCIAL SOFTWARE

DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.49

УДК: 349.2

Гнатенко К. В.,

Головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення та контролю у сфері нотаріату управління з питань нотаріату
Головного територіального управління юстиції у Харківській області,
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена формуванню комплексного, системного та всебічного розуміння поняття «принципи права соціального забезпечення». Для досягнення мети наукового пошуку висвітлено позиції науковців щодо визначення більш загального поняття «принципи права». З'ясовано істотні правові ознаки наведеної правової категорії. Наголошено на важливості таких їх правових рис, як реальність, об'єктивність, закріплення певної закономірності розвитку суспільних відносин, правовий характер тощо. Розкрито спеціальні напрацювання теоретиків соціально-забезпечувальної сфери з наведеної проблематики. Зауважено, що кожна наукова позиція відображає окремий аспект прояву принципів права соціального забезпечення та акцентує увагу на їхній певній правовій особливості. Проте жодне із наведених визначень не пропонує належний глибинний та комплексний підхід до розкриття саме сутності принципів права соціального забезпечення. Ґрунтуючись на висвітленому матеріалі запропоновано авторську дефініцію поняття «принципи права соціального забезпечення».

Ключові слова: соціальне забезпечення, принципи, правова система, правова норма, правореалізація, правотворчість, правове регулювання

Статья посвящена формированию комплексного, системного и всестороннего понимания понятия «принципы права социального обеспечения». Для достижения цели научного поиска отражены позиции ученых по определению более общего понятия «принципы права». Выяснено существенные правовые признаки приведенной правовой категории. Подчеркнута важность таких их правовых рис, как реальность, объективность, закрепление определенной закономерности развития общественных отношений, правовой характер и тому подобное. Раскрыты специальные разработки теоретиков социально-обеспечительной сферы из приведенной проблематики. Замечено, что каждая научная позиция отражает отдельный аспект проявления принципов права социального обеспечения и акценти-

рует внимание на их определенной правовой особенности. Однако ни одно из приведенных определений не предлагает надлежащий глубинный и комплексный подход к раскрытию именно сущности принципов права социального обеспечения. Основываясь на высветленном материале предложена авторская дефиниция понятия «принципы права социального обеспечения».

Ключевые слова: социальное обеспечение, принципы, правовая система, правовая норма, правореализации, правотворчество, правовое регулирование

Актуальність теми. Визначенню змісту категорії «принцип права» на сьогодні у юридичній науковій літературі присвячено значну кількість теоретичних досліджень. Багато напрацювань досить ґрунтовно відображають неоднозначність та багатоплановість сутності принципів права загалом та галузевих принципів: як їхнє більш об'єктивне функціонування у нормативно-правовій матерії, так й існування у правовій свідомості та ідеології, проникнення та вплив на систему правореалізації, застосування права, а також і кореляцію з процесом правоутворення та нормотворчості. Попри наявний теоретичний доробок з наведеної проблематики, визначення змісту поняття «принципи права соціального забезпечення» на даний час є досить хаотичним та неузгодженим. Також окремим надзвичайно важливим напрямом досліджень визначеного питання є науково-теоретичне обґрунтування визначальної ролі принципів права соціального забезпечення у багатьох елементах правової системи, їхнього впливу на правотворчість та правозастосування, а також обґрунтування необхідності виведення категорії «принципи права соціального забезпечення» із теоретичної та абстрактно-філософської сфери у більш конкретну нормативно-правову дійсність, наголошення на важливості їх нормативно-правового закріплення та функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванню змісту поняття «принципи права соціального забезпечення» присвячені напрацювання багатьох науковців, серед яких В. С. Андрєєв, Н. Б. Болотіна, Т. З. Герасимів, Ж. А. Горбачева, І. С. Захаров, О. В. Заяц, І. В. Іванова, М. І. Іншин, А. Р. Мацюк, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Е. Г. Тучкова, Н. М. Хуторян, В. І. Щербина, М. Л. Ярошенко та багато інших.

Невирішені раніше проблеми. На сьогодні у доктрині права соціального забезпечення бракує системних та всебічних досліджень поняття «принципи права соціального забезпечення», не запропоновано єдиної та загальноприйнятої дефініції окресленого правової категорії.

Метою даної статті є визначення поняття принципів права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. А.М. Колодій відзначає, що принципи права постійно притягують до себе увагу вчених-правознавців, проте через їх мінливість, філософську сутність, абстрактність абсолютна більшість аспектів розуміння принципів права вимагає дослідження і доопрацювання. Одним із таких аспектів і є питання про генезу та поняття принципів права у правовій системі України. Будь-які принципи, у тому числі і принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони

виступають й інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами, як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя [1, с. 43].

К.Н. Гусов та Н.Л. Лютов вважають, що принципи права – це керівні ідеї, які обумовлені об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини і суспільства та визначають зміст і спрямованість правового регулювання. Це певні вимоги загального характеру, які направлені на учасників суспільних відносин і носять незаперечний характер [2, с. 107].

Погоджуємося з висловленою А.М. Колодієм позицією з приводу того, що за досить багатьма аспектами вчення про принципи права на сьогодні потребує доопрацювання. Зокрема, варто відзначити, що правнича наука потребує певної зміни підходів до розуміння наведеної ключової категорії кожної галузі національної правової системи, а також правової системи України в цілому. Насамперед удосконалення підходів до тлумачення поняття принципів права має полягати у більш широкому та концептуальному трактуванні принципів, виокремлення їхніх правових властивостей як соціального регулятора, як статичного, а також і як динамічного елемента правової системи. Попри те, що за певним аспектом принципи є керівними ідеями, вимогами, що носять незаперечний характер (як це зазначають К.Н. Гусов та Н.Л. Лютов), ми вважаємо, що їхнє визначення не може зводитися лише до певного ототожнення принципів та ідей чи вимог. Адже у правовій системі принципи можуть бути розглянуті і як певна основа, начало, на якому ґрунтується побудова окремих правових інститутів, а також як узагальнена закономірність у процесі праворозуміння чи правозастосування. У певних випадках принцип права може збігатися з правовою нормою, у якій він закріплений, а за окремих обставин принципом також може бути визначено основні сутнісні положення, які визначають напрями удосконалення правового регулювання тощо. Тобто, усе наведене підтверджує те, що принципи права є досить багатоаспектним поняттям, з'ясування сутності якого дозволить суттєво покращити розуміння функціонування усіх елементів правової системи чи окремої галузі права, а також здійснювати заходи щодо її реформування.

В.Н. Хропанюк під принципами права розуміє основні вихідні положення, що юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя [3, с. 215]. В.Д. Перевалов та В.І. Леушин зазначають, що принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – являють собою найбільш загальні норми, що діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Принципи права визначають шляхи удосконалювання правових норм, виступаючи як керівні ідеї для законодавця [4, с. 242].

З наведених міркувань варто відзначити те, що досить багато науковців схилиються до розуміння принципів права як певної закономірності. Вважаємо, що за певним аспектом це дійсно відповідає сутності категорії «принцип». Поряд з тим, видається, що вчені не достатньо уваги приділили розкриттю того, які саме закономірності втілює принцип. Адже, на наш по-

гляд, принципи права відображають досить різнопланові закономірності: закономірність утворення права, закономірність внесення змін до правового регулювання (сутність змін, їх основні напрями та вимоги до них), закономірності тлумачення права, за яких суб'єкти тлумачення зазвичай приходять до спільної єдиної позиції щодо визначення дійсного змісту тієї чи іншої норми, закономірності застосування права (за яких суб'єкти правозастосування формують єдину спільну практику такого правозастосування) тощо. Поряд з тим, не до кінця висвітлено питання щодо діалектичного взаємозв'язку закономірностей суспільних відносин та принципів права, оскільки стверджується, що принципи права відображають закономірності суспільного розвитку, об'єктивують їхню сутність у правових вимогах, видозмінюючись на потребу таких закономірностей суспільних відносин. Поряд з тим, принцип права як більш стабільна та незмінна правова конструкція у порівнянні з правовими нормами, відіграє певну стабілізуючу роль стосовно закріплення певних видів суспільних відносин, їх якостей та закономірностей. Можна відзначити, що принципи права впливають на вироблення та закріплення певних закономірностей у суспільних відносинах. Тому, на наш погляд, предметом окремого дослідження має стати співвідношення наведених двох напрямів взаємного впливу закономірностей суспільних відносин та принципів права, визначення етапу чи моменту, у якому настає необхідність зміни принципів права задля їх відповідності вимогам суспільного розвитку, а за яких умов варто скеровувати розвиток суспільних відносин виключно у дусі існуючих принципів права.

Л. В. Кулачок-Тітова та С. В. Мороз, опираючись на думку К.М. Гусова, зауважують, що думка, що принципи права не можна вважати ідеями, оскільки правові ідеї – це категорії правосвідомості, яка може значно випереджати діюче право, і виникнути правові ідеї можуть за століття до їхнього реального втілення у нормах права. Правові ж принципи – це принципи самого діючого права, оскільки право завжди відображає і конкретний період даної держави [2, с. 83; 5].

Увагу приковують міркування щодо таких рис принципів права, як їх реальність та об'єктивність, що висловлені Л.В. Кулачок-Тітовою та С.В. Морозом. На нашу думку, з такими твердженнями варто погодитися. Адже саме у такому спеціально-правовому значенні поняття «принцип» дійсно набуває конкретних рис, та для того, щоб розглядати певну вимогу, ідею, засаду як принцип права, обов'язковою умовою є її об'єктивованість за допомогою норм права або текстуально, або ж за допомогою опосередкованого вираження. Принцип права виступає регулятором суспільних відносин, а для набуття такої властивості йому необхідно функціонувати у рамках діючої правової системи, бути офіційно визнаним та сформованим. Звісно, за таких умов виникає проблема визначення того, якими суб'єктами та у який спосіб здійснюється формування принципу права соціального забезпечення у разі відсутності його чіткого текстуального закріплення у нормі права. Наведена проблема на сьогодні не є вирішеною, її розв'язання полягає у досить хаотичному та несистемному врахуванні (або не врахуванні) правових позицій судів, актів тлумачення права, що здійснені різними суб'єктами, в тому числі офіційного тлумачення, концепцій правової доктрини. Все наведене робить процес визначення принципів права со-

ціального забезпечення неоднозначним, неефективним та необ'єктивним. Саме тому вважаємо, що однією із визначальних вимог правової дійсності на сьогодні є реалізація прагнення до повного текстуального закріплення наявних принципів права соціального забезпечення у чинному нормативно-правовому регулюванні досліджуваної сфери.

То ж під принципами права пропонуємо розуміти об'єктивовані у нормах чинного права та офіційно визнані положення, засади, або ж у окремих випадках цілісні концепції, які у найбільш узагальненому та концентрованому вигляді містять правові вимоги до сутності та змісту правових норм, до актів правореалізації, правотлумачення, інших форм прояву та існування права, відображають та закріплюють закономірності суспільного розвитку і його основні вимоги, є реальними регуляторами суспільних відносин, скеровують практику реалізації правових норм, а також слугують орієнтиром для внесення змін до законодавства, удосконалення правової системи в цілому.

Переходячи до формування дефініції безпосередньо принципів права соціального забезпечення, звертаємо увагу на те, що науковці підкреслюють дещо відмінні їхні специфічні ознаки. Наприклад, В.Л.Костюк під принципами права соціального забезпечення пропонує розуміти систему основних (керівних) засад (положень), які формуються під впливом сучасних тенденцій розвитку суспільства та держави, з метою цілісності, узгодженості, єдності права соціального забезпечення на основі належного правового регулювання сучасних відносин в означеній сфері [6].

На думку Т.З. Герасиміва, принципи права соціального забезпечення – це такі правові основи, які визначають сферу його правового регулювання, порядок та умови встановлення прав та обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їхніх прав і законних інтересів [7, с. 26].

К.М. Гусов під принципами права соціального забезпечення має на увазі основні ідеї, керівні начала, які, з одного боку, характеризують внутрішню єдність даної галузі права, а з іншого – вказують основні тенденції її розвитку [8, с. 72]. З точки зору В.Ш. Шайхатдінова, принципи права соціального забезпечення – це закріплені в нормах даної галузі права керівні основи, що виражають сутність і зміст галузевих норм, які регулюють суспільні відносини щодо надання громадянам матеріальних благ і послуг із суспільних фондів споживання в індивідуальній формі [9, с. 80].

Аналізуючи наведені твердження, відзначаємо те, що кожна наукова позиція відображає окремий аспект прояву принципів права соціального забезпечення та акцентує увагу на їхній певній правовій особливості. Проте жодне із наведених визначень не пропонує належний глибинний та комплексний підхід до розкриття саме сутності принципів права соціального забезпечення. Зокрема, визначення досліджуваної категорії, що сформовано Т.З. Герасимовим залишає поза увагою власне правову природу принципів права соціального забезпечення: автор пропонує визначати їх як правові основи, проте не деталізує, яким чином формуються такі правові основи, що вони відображають та що саме слід розуміти під обраною формою «правові основи» (це вимога, правило, ідея). Не акцентовано вченим також і стосовно правового характеру принципів права соціального забезпечення: чи обов'язковим є нормативне закріплення наведених пра-

вових принципів та яким чином реалізується їхня роль щодо визначення сфери правового регулювання та встановлення механізму забезпечення прав та інтересів, за допомогою яких властивостей та засобів. Не у повній мірі погодимося із визначенням принципів права соціального забезпечення, що надане В.Л. Костюком. Науковець, на наш погляд, всю теоретичну увагу приділив саме процесу утворення принципів права соціального забезпечення та відображенню походження таких принципів. Проте зміст та сутність досліджуваних принципів, їхня роль та значення, а також і форма вираження не знайшли свого відображення у запропонованій дефініції. Певної деталізації потребує і міркування щодо змісту поняття «принципи права соціального забезпечення», що надане К.М. Гусовим. Вчений лише звернув увагу на те, що наведені принципи відображають основну сутність правових норм галузі соціального забезпечення, а також слугують орієнтиром для подальшого її реформування. Проте, як і попередній науковець, К.М. Гусов не запропонував всебічне розуміння того, які ще функції виконують принципи права соціального забезпечення, у яких формах вони виражаються, яка їхня сутність, а також співвідношення із закономірностями розвитку суспільних відносин у досліджуваній сфері. Подібний підхід до визначення змісту поняття «принципи права соціального забезпечення», як і у К.М. Гусова, спостерігаємо і у В.Ш. Шайхатдінова, за якого автор зосереджує теоретичну увагу на певному аспекті значення наведеної категорії.

Інші вчені пропонують схожі дефініції наведеного вище поняття. Відтак, П.Д. Пилипенко зазначає, що принципи (засади) права соціального забезпечення в галузі вітчизняного права – такі засадничі ідеї, які визначають сутність цієї системи правових норм і спрямовані на створення достатнього рівня правового захисту громадян, що зазнали впливу соціальних ризиків [10, с. 59]. У наведеному визначенні, попри те, що воно також є не достатньо деталізованим, важливо зауважити те, що автором наголошено на спрямованості принципів на створення достатнього рівня правового захисту громадян, які зазнали впливу соціальних ризиків. Наведена ознака істотно вирізняє принципи права соціального забезпечення з-поміж інших галузевих принципів, а тому може бути врахована при формуванні переліку істотних правових особливостей наведеної категорії.

І.М. Сирота пише: «Принципами правового регулювання соціального забезпечення є основні ідеї, вихідні начала, положення, які відображені у самих правових актах, що регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрямки розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин» [11, с. 70]. І.Ю. Хомич вважає, що принципи соціального забезпечення: це – засадничі ідеї, керівні положення та основні начала, засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики та закріплені в нормах національного законодавства, які втілюють у собі науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення, сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, які в установленому законом порядку набувають право на отримання соціального забезпечення в одній або декількох формах [12, с. 185].

Позитивним аспектом дефініції, що запропонована І.М. Сиротою є виділення такої ознаки принципів права соціального забезпечення, як їхній правовий характер – обов'язкова об'єктивованість у нормах права. Слід також відзначити прогресивність та актуальність визначення принципів права соціального забезпечення, що запропоноване І.Ю. Хомич. Авторка значну увагу приділила саме формі вираження, сутності та природі принципів права соціального забезпечення, наголосила на їхньому правовому характері, відобразила їхній зв'язок з міжнародно-правовими соціальними стандартами, а також окреслила їхній регулятивний характер. Проте не достатньо було акцентовано увагу на призначенні наведених принципів, на їхній ролі у галузі права соціального забезпечення зокрема та у правовій системі України загалом.

Висновки. Отже, враховуючи усі наведені проаналізовані нами напрацювання, а також усі зауваження та міркування, що були здійснені нами, вважаємо, що під принципами права соціального забезпечення доцільно розуміти: об'єктивовані у положеннях соціально-забезпечувального законодавства, а також інших нормативно-правових актів та офіційно визнані положення, засади, або ж у окремих випадках цілісні концепції, які у найбільш узагальненому та концентрованому вигляді містять правові вимоги до сутності та змісту правового регулювання у галузі соціального забезпечення, до актів правореалізації, правотлумачення, інших форм прояву та існування права у наведеній сфері, відображають та закріплюють закономірності та вимоги розвитку суспільних відносин з питань соціального забезпечення, є реальними регуляторами наведених правовідносин, скеровують практику реалізації правових норм з метою створення найбільш ефективного механізму захисту соціальних прав людини, що зазнала дії соціальних ризиків, а також і слугують орієнтиром для внесення змін до законодавства, запровадження міжнародних стандартів у зазначеній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колодій А. М. Принципи права : генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
2. Гусов К. Н., Лютов Н. Л. Международное трудовое право: учебник. Москва: Проспект, 2014. 592 с.
3. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. пособие для высш. учеб. завед.. Москва: Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. 384 с.
4. Теория государства и права: учебник /под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. 616 с.
5. Кулачок-Тітова Л.В., Мороз С.В. До питання про принципи права соціального забезпечення. *Часопис з юридичних наук*. 2014, №1.
6. Костюк В. Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2 (14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kvltrr.pdf>
7. Герасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України. Дрогобич: видавнича фірма «Відродження», 2002. 128 с.
8. Право социального обеспечения России: учебник / под ред. К. Н. Гусова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2004. 488 с.

9. Шайхатдинов В. Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1986. 157 с.

10. Право соціального забезпечення : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук [та ін.] / За ред. П.Д. Пилипенка. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

11. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине : учебник / Сирота И.М. Київ : Одисей, 2004. 384 с.

12. Хомич І. Ю. Поняття і система принципів соціального забезпечення населення України. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 182-189.

K. Hnatenko

THE CONCEPT AND CONTENT OF THE PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY LAW

The article is devoted to the formation of a comprehensive, systematic and comprehensive understanding of the concept of "principles of social security law". To achieve the goal of scientific research, the positions of scientists on the definition of a more general concept of "principles of law" are highlighted. The essential legal features of the given legal category are clarified. The importance of such legal features as reality, objectivity, consolidation of a certain pattern of development of social relations, legal nature, etc. is emphasized. Special works of theorists of the social security sphere on the given problems are revealed. It is noted that each scientific position reflects a separate aspect of the manifestation of the principles of social security law and focuses on their specific legal features. However, none of the above definitions offers a proper in-depth and comprehensive approach to revealing the essence of the principles of social security law. Based on the covered material, the author's definition of the concept "principles of social security law" is proposed.

Keywords: social security, principles, legal system, legal norm, law enforcement, lawmaking, legal regulation.